

ОЛЕКСАНДР ПАГІРЯ

ВЗАЄМИНИ МІЖ УГОРСЬКОЮ АРМІЄЮ ТА УКРАЇНСЬКИМ ВИЗВОЛЬНИМ РУХОМ НА ПРИКАРПАТТІ ВЛІТКУ 1941 РОКУ

Тематика українсько-угорських взаємин у роки Другої світової війни залишається на сьогодні мало розробленою в історичній науці. Особливо це стосується початкового періоду німецько-радянської війни, коли угорські збройні сили в якості союзної армії Вермахту зайняли частину української території. Проблеми угорської окупації галицького Прикарпаття влітку 1941 р. і ставлення угорців до місцевого українського населення та державотворчих заходів ОУН на території краю побіжно торкались українські історики І. Андрухів та А. Француз¹, О. Дзюбан² і В. Деревінський³. Серед угорських істориків слід згадати Іштвана Ровоса — чи не єдиного в сучасній Угорщині дослідника угорсько-українських стосунків періоду Другої світової війни, який, одначе, стверджує, що жодних контактів між угорським військом та українським визвольним рухом на території України у другій половині 1941 р. не було⁴.

Очевидною причиною, чому науковці ігнорують проблему взаємовідносин між угорською армією та українським визвольним рухом на початковому етапі німецько-радянської війни, є епізодичність і короткочасність цих контактів — адже угорська окупація протривала лише місяць і закінчилася з приходом німецької

¹ Андрухів І., Француз А. *Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз.* — Рівне–Івано-Франківськ, 2001. — С. 52–69.

² Дзюбан О. *Преса Станіславщини другої половини 1941 року // Український визвольний рух.* — Зб. 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. — Львів, 2004. — С. 172–173.

³ Деревінський В. *Ставлення ОУН(Б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин.* — Київ, 2006. — С. 107.

⁴ *Ravasz István. Ukrán-magyar katonai kapcsolatok A XX. Század Első Felében // Україна-Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.) / Відп. ред. В. А. Смолій.* — Київ, 2006. — Old. 214.

влади. Проте ця проблема заслуговує докладного висвітлення з об'єктивної потреби заповнити лакуни в історії відносин між двома народами. Її ґрунтовний розгляд також дасть можливість реконструювати плани угорських військових та політичних кіл стосовно українських земель і визначити вплив угорської військово-політичної присутності у південних районах Прикарпаття на державотворчі заходи українського націоналістичного підпілля в червні—липні 1941 р.

Головними джерелами при написанні цієї наукової розвідки стали матеріали з центральних державних архівах Києва, опубліковані німецькі документи, а також спогади безпосередніх учасників подій з українського боку. Відразу ж зазначимо, що ми не претендуємо на вичерпність у висвітленні проблеми. Справді ґрунтовний аналіз неможливий без залучення угорських архівних матеріалів. Тож ми лише пробуємо вперше комплексно розглянути взаємовідносини між угорською армією та українським визвольним рухом на території галицького Прикарпаття влітку 1941 р., спираючись на доступні нам історичні джерела.

Одначе перш ніж безпосередньо перейти до аналізу подій літа 1941 р., варто з'ясувати місце та роль українського питання в зовнішньополітичних концепціях та доктринах Угорщини напередодні німецько-радянської війни, а також зробити короткий опис військової та дипломатичної підготовки вступу Угорщини у війну проти СРСР.

Перший аспект проблеми найкраще розкрив український дослідник М. Держалюк. На його думку, в 1938—1941 рр. в угорських поглядах на українське питання визріла нова концепція, заснована на стратегії військово-політичного союзу з Німеччиною. Її суть зводилась до того, щоб повернути Закарпаття (Рутенію) до складу Угорщини. В разі ж виникнення на західноукраїнських землях за підтримки Третього Райху незалежної Української держави, угорські військово-політичні кола розраховували укласти з нею союз. У Будапешті вважали, що така Українська держава, після прилучення до неї підрадянських територій, переважатиме силою коаліцію держав Малої Антанти (Чехословаччина, Румунія, Югославія) і буде вигідною союзницею у протистоянні цьому блоку. Лунали також застереження не перешкоджати формуванню української держави, адже 35—40-мільйонний український народ, незважаючи на

всілякі перешкоди, досягне своєї мети і неодмінно створить власну державу. Тому пропонувалося відразу піти з ним на союз⁵.

Утім, до початку німецько-радянської війни Угорщина так і не змогла сформуванати цілісного офіційного бачення української проблеми. Це, своєю чергою, призвело до загалом невизначеного ставлення, ба навіть ігнорування українського національного чинника з боку угорських офіційних кіл на початку війни.

Головними мотивами для участі Угорщини у війні проти СРСР на боці гітлерівської Німеччини стали її державні інтереси: знищення більшовизму як потенційної загрози незалежності та традиційному шляху розвитку держави, усунення небезпечного російського фактора на сході, зміцнення угорських позицій у Карпатському регіоні. Реалізацію своїх військово-політичних завдань у роки війни Угорщина здійснювала насамперед на українських етнічних землях⁶.

Однак вступ Угорщини у війну був ускладнений оставинами зовнішньополітичного та військового характеру. Річ у тому, що згідно з планом «Барбаросса», який А. Гітлер затвердив директивою № 21 від 18 грудня 1940 р., участь угорських збройних сил у війні проти СРСР взагалі не передбачалась, а сам документ не містив жодної згадки про Угорщину. А. Гітлер побоювався видавати німецькі плани війни на сході своєму південно-східному союзнику, вважаючи Угорщину ненадійним партнером, який, зберігаючи особливі стосунки з Великою Британією, міг швидко передати їх британцям. Лише згодом, при детальній розробці німецьким генеральним штабом військово-оперативних планів майбутньої війни з Радянським Союзом, припустили участь у ній Угорщини.

Командування Вермахту розраховувало на укріплення угорсько-радянського кордону в Закарпатській Україні з тим, щоб під час активних операцій німецьких та румунських військ на південному напрямку удару по СРСР угорські збройні сили могли скувати радянське угруповання в Карпатах, а потім завдати несподіваного удару в напрямку на Станіслав*—Городенку.

⁵ Держалюк М. *Україна в концепціях і доктринах Угорщини // Українська державність у ХХ ст.* — Київ, 1996. — С. 169.

⁶ Там само. — С. 171.

* Назва міста кілька разів змінювалася. До 1939 р. воно називалося Станіславів, із 1939 до 1941 — Станіслав. У час німецької окупації місту було повернено назву Станіславів, а за другої радянської окупації (1944) — Станіслав. У 1962 р. обласний центр перейменовано на Івано-Франківськ.

У січні—червні 1941 р. між угорським та німецьким генеральними штабами тривали постійні переговори та консультації щодо військово-оперативної співпраці у майбутній антирадянській війні. Зокрема, у січні 1941 р. на запрошення начальника ОКВ* генфельдм. Вільгельма Кейтеля до Берліна прибула угорська делегація на чолі з військовим міністром ген-полк. К. Бартом, щоб обговорити можливість участі 15 угорських оперативних з'єднань у війні проти СРСР⁷. Директива німецького генштабу від 1 травня 1941 р. вказувала на необхідність провести переговори з угорським військовим керівництвом наприкінці травня 1941 р. з приводу можливого залучення угорських збройних сил у війну проти Радянського Союзу⁸.

Проте німецько-угорські військові переговори першої половини 1941 р., проваджені таємно — поза спиною як угорського, так і німецького урядів, — незважаючи на те, що було досягнуто деяких домовленостей і укладено певні угоди, все ж таки не могли кардинально вплинути на остаточне політичне рішення Угорщини щодо вступу в майбутню війну проти СРСР.

Фактично аж до самого початку німецько-радянської війни А. Гітлер не зробив офіційної пропозиції угорському уряду взяти участь у війні проти СРСР. Не бажаючи зобов'язувати себе якимись обіцянками щодо задоволення угорських територіальних претензій на захоплені радянські території в якості політичної компенсації за участь у «хрестовому поході» проти більшовизму, фюрер у травні—червні 1941 р. намагався схилити угорський уряд Л. Бардоші та командування угорських збройних сил до того, щоб вони добровільно запропонували свою допомогу Вермахту у війні проти СРСР.

Хоч німецьке вище військове командування й передбачало можливість добровільного вступу Угорщини в майбутню війну, у своїх військово-оперативних планах воно залишало її збройним силам роль другорядну й підпорядковану. Річ у тому, що угорська армія, незважаючи на німецьку допомогу в її модернізації, мала

* Від нім. *Oberkommando der Wehrmacht* — Верховне командування Вермахту.

⁷ *Нюрнберзький процес*. — Т. II: *Преступления против мира*. — Москва, 1958. — С. 667.

⁸ *Rupprecht P. The image of Hungary's international position in American foreign policymaking, 1937–1947*. — University of Minnesota, 1967. — P. 283.

погане технічне оснащення і не була достатньо підготовленою для ведення повномасштабної війни світового характеру. Головною ж силою серед союзників Німеччини у великих військових операціях проти РСЧА (Робітничо-селянської Червоної армії) на південному напрямі мала стати Румунія. Ця держава, як відомо, була однією з головних суперниць Угорщини і стояла на заваді реалізації головного стратегічного зовнішньополітичного наміру угорських політичних кіл — створенню Великої Угорщини. Тому зволікання зі вступом у війну проти СРСР загрожувало Угорщині не тільки військово-політичним послабленням на користь сусідів — Румунії та Словаччини, — але й могла перетворити державу на другорядного союзника Німеччини, що суперечило амбітним планам угорських керівників.

На думку угорських чільників, сам факт участі Угорщини у війні проти СРСР неодмінно давав їй право включити до свого складу частину радянських територій, тож вони претендували на частину Станіславщини, зайняту угорськими військами. Тим більше, що ще під час нарад та консультацій між обома генеральними штабами в січні—червні 1941 р. німці не раз заявляли про можливість територіальної компенсації за участь у війні — зокрема, в ході німецько-угорських переговорів у Берліні в січні 1941 р. йшлося про землі «старого князівства Галич», передгір'я Карпат до р. Дністер⁹. За свідченнями начальника 2-го відділу угорського генштабу Ш. Уйсаси, наприкінці квітня 1941 р. перед приїздом до Будапешта нового німецького військового аташе Р. Туссена А. Гітлер, для того щоб підштовхнути Угорщину до активної участі у війні проти СРСР, надав йому неофіційні повноваження ще раз пообіцяти Угорщині «області Східної Галичини» (включаючи і нафтові родовища Дрогобича)¹⁰. Те саме у травні 1941 р. ще раз пообіцяв міністр закордонних справ Німеччини Йоахім фон Ріббентроп угорському прем'єру Л. Бардоші¹¹.

Ставлення угорських військових кіл до можливих територіальних надбань у війні проти СРСР на боці Третього Райху досить чітко відображає таємне донесення угорського військового аташе в Німеччині полк. Шандора Хомлока, надіслане начальникові

⁹ *Нюрнберзький процес. — Т. II. — С. 668.*

¹⁰ *Там само. — С. 670.*

¹¹ *Там само. — С. 672.*

угорського генерального штабу Генріку Верту 20 червня 1941 р. У ньому Ш. Хомлок підкреслював необхідність вступити у майбутню війну: «Залишаючи поза увагою постійно повторювані причини, ми повинні це зробити насамперед тому, що в такому разі наша армія повинна буде зайняти нові території на північ від Карпат, з тим, щоб, володіючи ними, можна було вести переговори про задоволення інших наших вимог. Якщо ми прогавимо цю нагоду, то спостерігатимемо збоку за створенням спільного німецько-румунського кордону»¹². Сам начальник угорського генштабу Г. Верт намагався довести угорському уряду, що «територіальних та інших вигод, у тому числі й передачі всього Карпатського басейну винятково угорцям, а також участі у розподілі радянської сировини можна досягнути тільки за умови війни проти СРСР більшими силами»¹³.

Однак офіційно А. Гітлер ніколи не давав Угорщині жодних територіальних обіцянок. Зміцнення Угорщини коштом прилучених територій суперечило політиці Німеччини в Південно-Східній Європі, яка зводилась до того, щоб утримувати союзників у стані постійного напруження та взаємних територіальних претензій і зберігати за собою домінуючий вплив. Тому при розподілі радянського «пирого» перевагу надавалося східному сусіду Угорщини — Румунії.

Більше того, за свідченнями ген-фельдм. Фрідріха Паулюса, А. Гітлер не просто приховав від Угорщини наступальні плани — напередодні вступу Угорщини у війну він віддав таємний наказ 17-й німецькій армії будь-що зайняти нафтові родовища Дрогобича до приходу угорських військ¹⁴.

Взагалі, угорські військові кола розраховували на блискавичну перемогу Німеччини над СРСР — як це трапилось у війні проти Франції. Тому участь угорських збройних сил у військовій кампанії розглядали як недовготривалу. Угорський генштаб сподівався, що вже через декілька тижнів після початку військових дій проти РСЧА угорські вояки будуть демобілізовані і зможуть повернутись додому.

У зв'язку з початком німецько-радянської війни вже 23 червня 1941 р. на знак солідарності з країнами Антиконтинентівського

¹² *Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны.* — Москва, 1962. — С. 257.

¹³ *Пушкаш А. И. Венгрия в годы второй мировой войны.* — Москва, 1966. — С. 232.

¹⁴ *Нюрнбергский процесс.* — Т. II. — С. 605.

пакту Угорщина офіційно розірвала дипломатичні відносини з СРСР. У відповідь 24 червня Кремль звернувся з офіційним запитом до угорського посла в Москві Кріштоффі щодо позиції, яку займе Угорщина у війні. Угорський прем'єр Л. Бардоші, ознайомивши німецького посла в Будапешті Ердмансдорфа з текстом телеграми від угорського посла, запитав, чи німецький уряд вважає бажаним, щоб Угорщина вступила в війну. Німецький посол ухилився від офіційної відповіді, оскільки при зустрічі Л. Бардоші також згадав про остаточне вирішення на користь його країни «трансильванського питання». На той час А. Гітлер не мав наміру зобов'язувати себе якимись політичними обіцянками перед угорською стороною і визнав момент сприятливим для того, щоб підштовхнути угорські військово-політичні кола до самостійного рішення вступити в війну¹⁵.

Після 23 червня головною проблемою угорського військового командування, яке активно виступало за участь угорських збройних сил у війні, став пошук безпосереднього приводу для початку воєнних дій проти Радянського Союзу. Не маючи можливості висунути якісь обґрунтовані історичні претензії, угорські військовики на чолі з начальником генштабу Г. Вертом змушені були вдатися до відвертої провокації. З ініціативи німецького військового аташе авіації в Будапешті Фюттерера у співпраці з начальником 2-го відділу (розвідка і контррозвідка) угорського генштабу Іштваном Уй-саси і з безпосередньою санкцією фюрера 26 червня було здійснено бомбардування міст Кошице, Мукачево та Рахів, у результаті чого загинули 30 осіб і 285 отримали поранення. На уламках авіаційних бомб урядова комісія знайшла тавро Путиловського заводу, і на цій підставі було зроблено висновок, що вони — радянського виробництва. Цього ж дня було скликано засідання Ради міністрів, на якому ухвалено оголосити війну СРСР. 27 червня 1941 р. на засіданні парламенту угорський прем'єр Л. Бардоші повідомив про рішення уряду вступити в війну проти Радянського Союзу¹⁶. Однак із запитом про формальне затвердження цього рішення в парламенті Л. Бардоші звернувся до М. Горті лише 24 липня, і воно було затверджене

¹⁵ Пушкаш А. И. Венгрия во второй мировой войне. Внешняя политика (1938–1944). – Москва, 1963. – С. 148–152; Пушкаш А. И. Венгрия в годы второй мировой войны. – С. 197, 204–205.

¹⁶ Пушкаш А. И. Венгрия в годы второй мировой войны. – С. 206–208.

щойно 23 жовтня 1941 р., хоча фактично угорські збройні сили брали участь у війні вже з 27 червня¹⁷.

Вранці 27 червня 1941 р. угорські 8-й та 9-й авіаційні розвідувальні полки завдали «удару у відповідь» по містах Станіславі, Коломиї, Стрию та Надвірній. 28 червня 1941 р. розпочалось сухопутне вторгнення гірської бригади та однієї бригади гонведів на територію СРСР. 1 липня 1941 р. до них приєдналися три мобільні корпуси у складі двох моторизованих бригад та однієї кінної. Всі угорські війська, які взяли участь у червнево-липневих боях проти РСЧА були сформовані в окрему армійську Карпатську групу військ під командуванням ген-лейт. Ференца Сомбатхеї загальною чисельністю 84 тис. солдат і офіцерів (26 батальйонів). Отож, на фронті перебувало п'ять угорських корпусів у складі 1-ї гірської бригади, 8-ї бригади прикордонних егерів і мобільного корпусу, який складався з трьох моторизованих і однієї кавалерійської бригади¹⁸.

Начальник угорського генштабу Г. Верт вважав, що німецька 17-та армія при підтримці 11-ї німецької та двох румунських армій зможе очистити від радянських військ територію від Карпат до Бугу. Тому основне завдання Карпатської групи угорських військ, на його думку, полягало в тому, щоб переслідувати радянські війська, які відступали, і слугувати прикриттям правого флангу 17-ї німецької армії. З огляду на це, Г. Верт розробив військово-оперативний план, згідно з яким командир Карпатської групи Ф. Сомбатхеї мав спрямувати 8-му прикордонну бригаду на ділянку фронту між Ужоцьким і Торунським перевалами та 1-шу гірську бригаду в напрямку на Коломию та Станіслав, після чого вона мала зайняти переправу через р. Дністер. Останнє завдання було покладено на командира механізованої бригади Міклоша Бейлу¹⁹.

27 червня 1941 р. угорські частини атакували радянські підрозділи, які охороняли Татарський перевал. Однак їм довго не вдавалось потіснити радянське військове угруповання в Карпатах, і тільки загальний відступ РСЧА призвів до того, що 9 липня підрозділи Карпатської групи досягли польсько-радянського кордону

¹⁷ Желицки Б. Й. *Регент Венгрии Миклош Хорти (1868–1957) // Новая и новейшая история.* — № 3. — С. 188.

¹⁸ Русак А. *Союзники гитлеровской Германии в войне против СССР. 1941–1945.* — Киев, 1998. — С. 75–76.

¹⁹ Varga G. *Magyarország a másodíc világháborúban.* — Budapest, 2001. — Old. 196–197.

1921 р., зайнявши південну частину Галичини²⁰.

А. Гітлер був незадоволений ступенем участі угорських збройних сил у воєнних діях проти РСЧА, але в листі від 1 липня 1941 р. схвалив дії Угорщини і при цьому особливо підкреслив виявлену «власну ініціативу». В цьому ж листі А. Гітлер повідомив М. Горті своє рішення про фактичний перехід угорської армії, яка воювала на німецько-радянському фронті, під командування південної групи німецьких військ ген-фельдм. Герда фон Рундштедта²¹. В іншому листі від 5 липня фюрер писав, що участь Угорщини у війні на східному фронті виглядає як суто символічний і демонстративний акт, і тому наказував, щоб угорці наступали слідом за німецькою армією в напрямку на Коломию та Станіслав²².

6 липня 1941 р. угорська механізована бригада під командуванням М. Бейли вийшла до р. Дністер і почала переправу. Але вже 9 липня Карпатська група була розформована, а з її складу створено угорський мобільний корпус, який був підпорядкований командуванню групи армій «Південь» і увійшов до 17-ї німецької армії, отримавши завдання просуватись разом з німецькими військами на схід. У той же час 1-ша та 8-ма угорські бригади, які не ввійшли до його складу, зупинились у верхів'ї Дністра для виконання охоронно-поліційних функцій. До їхніх обов'язків, зокрема, входило очищення від залишків радянських військ території від Карпат до Дністра та підтримання тут порядку²³.

Основні частини мобільного армійського корпусу 23 липня 1941 р. досягли р. Буг і вважали війну для себе закінченою. Тоді ж

*Міклош Горті — диктатор,
регент Королівства Угорщина
(1920—1944)*

²⁰ Русак А. *Союзики гитлеровской Германии в войне против СССР*. — С. 76.

²¹ Пушкаш А. И. *Венгрия в годы второй мировой войны*. — С. 210.

²² Vargai G. *Magyarország a második világháborúban*. — Old. 197.

²³ *Ibidem*.

угорський мобільний корпус отримав із Берліна наказ рухатися вздовж Бугу в другому ешелоні німецьких військ і здійснювати поліцейні функції на окупованих українських землях. Німецьке командування чудово знало про слабку технічну оснащеність, погане озброєння та незадовільну підготовку особового складу угорських військ — їхню непридатність до великих наступальних операцій, і тому надавало угорцям винятково допоміжні функції²⁴.

Отож, у результаті наступу угорські війська окупували територію Станіславської області до р. Дністер. На цих землях тимчасово була встановлена угорська військова окупаційна влада, яка мала забезпечувати спокій і лад у підконтрольних теренах. Тут вона вперше зіткнулася з українським визвольним рухом.

Після проголошення у Львові 30 червня 1941 р. Акту відновлення Української державності на території Станіславської області наприкінці червня 1941 р. піднялася хвиля партизансько-повстанських виступів під егідою ОУН. Ще напередодні війни Станіславівський обласний провід ОУН на чолі з Романом Малащуком на своїх нарадах 14 та 21 червня детально обговорював план захоплення влади після відходу радянських військ із території області. Тоді було вирішено обрати головою обласної управи відомого кооперативного діяча краю Івана Сем'янчука, а посадником міста Станіслава — судового радника Т. Величка. Особливу увагу звертали на необхідність під час відступу більшовиків забезпечити порядок та вберегти від грабунків державне майно. Тож було ухвалено створити відділи української міліції — для підтримання громадського ладу й охорони важливих об'єктів²⁵.

Бійці українських повстанських загонів на території Станіславщини в останні дні червня заволоділи містами Косовим і Долиною. Організувавшись у «полк Українського війська», вони ще до приходу угорців прочесали довколишні території та роззброїли дезорганізовані групи червоноармійців²⁶. У перші дні липня 1941 р. повстанці-націоналісти на чолі з районним провідником Т. Банахом

²⁴ Vargai G. *Magyarország a másodlagos világháborúban*. — Old. 197.

²⁵ Андрухів І., Француз А. *Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959)*. — С. 57.

²⁶ *Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі — ЦДАВО) України*. — Ф. 3833. — Оп. 2. — Спр. 32. — Арк. 2–2зв.

визволили від радянської адміністрації цілий Калуський повіт, сформувавши в ньому воєнізовану повітову охорону²⁷.

Вступаючи в сутички з ар'єргардами радянських частин, 2 липня близько полудня м. Коломию зайняли повстанці, яким вдалося захопити неушкодженими військові склади РСЧА й завдяки цьому добре озброїтись. У центрі міста націоналісти швидко звели барикади й обладнали вогневі точки²⁸. Щогодини до Коломиї прибували нові групи партизанів із навколишніх сіл, які тут реєструвалися й озброювалися. Українські повстанці швидко опанували ситуацію в районному центрі й околицях. Зайнявши переправи через р. Прут на південь від Коломиї, група повстанців помилково обстріляла авангардні частини угорської армії, прийнявши їх за більшовиків. При обстрілі було вбито трьох угорців, а передову групу захоплено в полон. Згодом із допомогою місцевого ксьондза, який володів угорською мовою, оунівським активістам вдалось тимчасово врегулювати конфлікт з угорськими військовиками, однак ненадовго. Побоюючись надмірної активності оунівських озброєних груп у районі Коломиї, угорські відділи, які першими вступили до навколишніх сіл, роззброїли деякі з них²⁹.

4 липня 1941 р. Коломию зайняли угорські війська³⁰. А вже 6 липня 1941 р., згідно з повідомленням української преси, в місті відбулась конференція за участю керівників Коломийської повітової управи й Окружного проводу ОУН з одного боку та представника угорської королівської армії (прізвище й військове звання не відомі) й уповноваженого від німецького Вермахту — ген. фон Прізена — з іншого. Цей форум, хоч і проходив «у дуже сердечному дусі», ні до чого конкретного не призвів. Був зафіксований виступ німецького генерала, який висловився за організацію українського державного життя і заявив, що вважає Україну союзником Вермахту в боротьбі проти спільного ворога — більшовизму³¹.

Виступ угорського військового представника не відображений у тодішній пресі. Очевидно, що той просто утримався від офіційних

²⁷ *Золотий Тризуб. — Калуш. — 1941. — 10 лип. — № 1.*

²⁸ *Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). — С. 58.*

²⁹ *Сорока П. Вишкіл ДУН на фільварку Квель 1941 року (Закінчення, 2) // Визвольний шлях. — 1993. — Кн. 5. — С. 614–615*

³⁰ *Золотий Тризуб. — Калуш. — 1941. — 10 лип. — № 1.*

³¹ *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. — Львів–Київ, 2001. — С. 259.*

заяв щодо відновленої Української держави, не маючи на це формальних повноважень від вищого командування. Незважаючи на це, кількатисячний український натопв, який зібрався навколо будинку, де проходила конференція, щиро привітав представників німецької та угорської армій, сприймаючи їх як союзників відновленої Української держави у спільній боротьбі проти більшовизму.

За даними І. Патриляка, діяльність партизансько-повстанських груп була зафіксована також у Галицькому, Богородчанському, Снятинському, Тлумацькому, Городенківському та Рогатинському районах Станіславської області³². Є також відомості про захоплення групою активістів ОУН гірського райцентру Жаб'є (тепер — Верховина) і встановлення там місцевих органів влади, підпорядкованих Українському державному правлінню³³.

До Станіслава групи партизанів із околиць міста ввійшли 1 липня 1941 р. — після відступу останніх частин РСЧА. У руках українців обласний центр перебував дві доби, а вже 3 липня його зайняли угорські війська. Відповідно до умов воєнного часу, влада на території Станіславівської області перейшла до угорських військових чинників³⁴. У самому місті розташувався штаб Карпатської бригади на чолі з ген-лейт. Ф. Сомбатхеї.

Тим часом заходами ОУН та української громадськості була створена Станіславівська обласна тимчасова управа на чолі з І. Сем'янчуком, їй підпорядковувалися дві окружні тимчасові управи — Коломийська та Станіславівська. Управління в повітах (районах) здійснювали повітові (районні) управи³⁵.

Угорські війська взяли під свій контроль території Станіславівської області на південь від р. Дністер, яка таким чином стала природним кордоном між угорською та німецькою окупаційними зонами. Внаслідок цього під угорський вплив не потрапив лише Рогатинський р-н Станіславівської області, який розташовувався на північ від Дністра.

³² Патриляк І. *Військова діяльність ОУН у 1940–1942 роках*. — Київ, 2004. — С. 157.

³³ Сергійчук В. *Акт 30 червня, як символ українського самостійництва // Відновлення Української Держави в 1941 році. Нові документи та матеріали / За ред. В. Сергійчука*. — Київ, 2001. — С. 5.

³⁴ Андрухів І., Француз А. *Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959)*. — С. 57.

³⁵ *Там само*. — С. 62.

До початку німецько-радянської війни ОУН негативно ставилась до Угорщини як держави, що, окупувавши територію Закарпаття в березні 1939 р., запровадила в краї систему тотального переслідування і жорстоких репресій проти українського національно свідомого елемента, який брав участь у подіях, пов'язаних із проголошенням Карпатської України. Наприкінці 1939 — на початку 1940 р. заходами ОУН на Закарпатті була відновлена підпільна націоналістична мережа, чия діяльність була відверто антиугорською. Перед початком війни Крайова ексекютива ОУН Закарпаття на чолі з А. Цугою — 'Дубом' зосередила свою увагу головним чином на організаційній розбудові підпільних структур і пропагандивній діяльності антимадярського спрямування.

Вступ Угорщини у війну проти СРСР на боці Третього Райху та окупація угорською армією території галицького Прикарпаття стали несподіванкою для Революційного проводу ОУН. Нижчі організаційні клітини виявились абсолютно непередготовленими до такого перебігу подій і вимагали від вищого керівництва детальних інструкцій «у зв'язку з маршем мадярів»³⁶.

З огляду на нову воєнно-політичну ситуацію, що склалась наприкінці червня — на початку липня 1941 р., оунівське керівництво змушене було переглянути своє вороже ставлення до Угорщини. Перед українськими національно-визвольними силами постала об'єктивна необхідність співпрацювати з Угорщиною як союзником Німеччини у спільній війні проти більшовизму. У цьому випадку спрацювала проста формула: «союзник мого союзника — мій союзник». Відтепер ОУН намагалася бачити в угорській армії потенційного союзника відновленої Української держави. Однак, незважаючи на те, що спочатку українське населення Прикарпаття радо вітало прихід угорських військ на українські землі, з огляду на загальну непевність ситуації, ОУН змушена була зайняти досить обережну й вичікувальну позицію щодо Угорщини та її окупаційних сил. Це підтверджується, зокрема, листом одного з членів ОУН 'Томона' до «друга Гармаша», датованим 7 липня 1941 р., де зазначено: «По всій очевидності до нас приходять мадяри і румуни. Цих союзників потрібно берегти. Раніше всього не показувати взятої від совітів зброї, бо заберуть у нас. Але в загальному обережно і

³⁶ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 21.

стримано з ними. Зброю здобувати і добре її ховати, і не показувати іноземним військам. Самостійність проголошувати там, де нема Червоної Армії, а не по приході німців, або інших союзних військ»³⁷.

У документах ОУН середини літа 1941 р. можна також натрапити на заклики відкрито виявляти ворожість щодо угорців. Зокрема, у широко відомій відозві Крайового проводу ОУН на матірних українських землях, що з'явилась у Львові 1 липня 1941 р. за підписом Івана Климів — 'Легенди', вказувалось: «Народе! Знай! Москва, Польща, мадяри, жидова — це Твої вороги. Нищ їх»³⁸.

Проте аналізуючи цей документ, слід брати до уваги те, що підготовлений він був ще до німецько-радянської війни — на початку червня 1941 р., — І. Климів зазначив це у своєму звіті для Степана Бандери наприкінці липня 1941 р.³⁹. Очевидно, автор документа не припускав участі Угорщини у німецькій військовій кампанії проти СРСР, тому відозва, цілком у дусі передвоєнної концепції, відображає відверто негативне ставлення ОУН до угорців у числі інших традиційно ворожих до українців націй.

Ставлення ж Угорщини до українського визвольного руху та його державотворчих заходів у червні—липні 1941 р. еволюціонувало від фактичного визнання Української Держави до остаточної ліквідації її адміністративних осередків і військових структур на території галицького Прикарпаття.

Зокрема, у донесенні німецької служби безпеки за 15 липня 1941 р. про суспільні настрої на території Станіславівської області, зайнятій угорцями, зазначалося, що «в українському питанні угорці займають неоднозначну позицію. З одного боку, вони арештовують або виносять вироки українським господарським чиновникам, частково через співпрацю з німецькими органами на північ від Дністра. З іншого боку, вони дозволяють будь-яку радикальну бандерівську агітацію, чого вже немає на північ від Дністра». Згідно з німецькими повідомленнями, угорці думали, що проголошення Української Держави та створення уряду на чолі з Ярославом Стецьком відбувається за згодою Третього Райху. Тому вони «лояльно налаштовані до місцевих управ, які створив Стецько, але

³⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань (далі — ЦДАГО) України. — Ф. 62. — Оп. 1. — Спр. 182. — Арк. 57.

³⁸ ЦДАГО України. — Ф. 3833. — Оп. 2. — Спр. 18. — Арк. 87.

³⁹ Там само. — Оп. 1. — Спр. 45. — Арк. 1—4.

попри те негативно ставляться до міліції та міських голів, повторюючи цю ж політику стосовно мирного населення»⁴⁰.

Отже, спочатку угорські військові чинники, не розібравшись до кінця в політичній ситуації, що склалась на західноукраїнських землях після відходу радянських військ, лояльно поставились до факту відновлення Української Держави і до створених на території Станіславівської області українських управ. Впевнені в тому, що все це відбувається за офіційною згодою Берліна, вони, на відміну від румунів, не робили перешкод у проголошенні Акту відновлення Української Держави і спочатку не заважали органам української адміністрації провадити власну діяльність, спрямовану на забезпечення порядку, громадського спокою та національно-культурний розвиток краю.

До прикладу, в українських документах був зафіксований факт участі представників угорської армії у святі Української державності у Станіславові 12—13 липня 1941 р., на якому були також присутні представники місцевого проводу ОУН, тимчасової управи міста та духовенства. Угорські військовики взяли участь у богослужінні на честь української державності, а також віддали честь українському прапору. Своєю чергою українські представники зачитали привітальні телеграми на честь угорського регента Міклоша Горті та союзної мадярської армії⁴¹.

У деяких місцевостях начальники українських управ самі зв'язувалися з представниками угорського командування й повідомляли про те, що перебирають цивільну владу на місцях для забезпечення спокою та порядку. Одночасно вони офіційно декларували намір співпрацювати з угорською армією, даючи згоду виконувати накази угорського командування у справах, що стосуються військової сфери.

На перший погляд здавалося, що угорці офіційно визнають українську державність та її адміністративні органи влади на місцях. Безпосередній учасник тих подій В. Яшан, який був головою міської управи м. Городенки, пізніше писав: «Мадярські війська визнавали українську владу, і нам здавалось, що ми будемо свою державу. Не можна було довідатись, чи мадяри мали в тому

⁴⁰ *A Második Vitézháború. Szerkesztette Ungváry Krisztián. — Osiris Kaidó. — Budapest, 2005. — Old. 183—184.*

⁴¹ *ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Он. 1. — Спр. 15. — Арк. 45—46.*

напрямі якісь інструкції, але виглядало, що поважно числяться з фактом, що на тих теренах буде Україна»⁴².

Проте це була передчасна і, без сумніву, завищена оцінка реального стану відносин між угорською окупаційною армією та українським визвольним рухом на території Прикарпаття. Слід зазначити, забігаючи наперед, що навряд чи можна запідозрити мадярських військовиків у якихось симпатіях до українців улітку 1941 р. Загалом нейтральне та відносно лояльне ставлення угорців до процесу українського державотворення на території Станіславівської області стало радше виявом загальної невизначеності угорських керівних кіл щодо «українського питання».

Потрібно також відзначити, що така реакція угорських військовиків на суспільно-політичні події у краї була загалом логічною й закономірною з огляду на те, що гітлерівське керівництво не посвячувало угорських колег у свої військові та політичні плани стосовно захоплених українських земель. Угорці вважали, що Німеччина офіційно санкціонувала проголошення Української Держави*, і тому не чинили спротиву державотворчим заходам українських націоналістів на території Прикарпаття. Максимум, що вони могли спочатку дізнатися про події у Львові — це те, що було написано в поширюваних на Станіславівщині оунівських листівках, а в них говорилося про відновлення Української Держави, що мала «тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Велико-Німеччиною», і про створення уряду — Українського Державного Правління на чолі з Я. Стецьком.

Згідно зі спогадами В. Яшана, до міської управи Городенки часто навідувались угорські офіцери, які цікавилися справою проголошення у Львові Акту відновлення Української Держави. Їх особливо цікавила можливість використати оунівські пропагандивні листівки для морально-психологічного впливу на українців, які воювали у лавах Червоної армії, — щоби змусити їх здаватися мадярам у полон.

⁴² Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславівщини в Другій світовій війні, 1941–1944. — Торонто, 1989. — С. 19.

* Про ступінь поінформованості угорських керівних кіл стосовно майбутнього політичного облаштування пострадянського простору свідчить, зокрема, донесення угорського посла в Берліні Д. Стояї, надіслане на ім'я прем'єр-міністра Л. Бардоші 28 червня 1941 р.: «Як я чув, розчленування Радянської Росії є справою вирішеною. Відродяться Україна, Білорусь та інші складові Радянської імперії, але доля прибалтійських країн ще не з'ясована» (Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны. — С. 268).

За даними автора, українська міська управа м. Городенки передала угорським військам декілька тисяч примірників українських листівок із повідомленням про події 30 червня 1941 р. у Львові, відтак угорські літаки скидали їх перед радянськими військами⁴³.

Аполітичних за способом мислення угорських військовиків не надто цікавили питання юридичної приналежності захоплених українських земель. На початковому етапі головним завданням для них стало очищення зайнятих теренів від більшовицьких та всіх інших потенційно ворожих Угорщині елементів, а також тотальне пограбування території. Варто зауважити, що, згідно з військовими домовленостями між Німеччиною та Угорщиною, остання не мала права брати військовополонених і вивозити трофеї з окупованих територій СРСР⁴⁴. Однак своїми першими діями на зайнятих українських землях угорська військова влада красномовно продемонструвала, що вона прийшла сюди зовсім не з гуманних мотивів.

Щодо ставлення угорців у липні 1941 р. до мирного українського населення, то на сьогодні збереглось чимало документів і спогадів очевидців, які переконливо свідчать про брутальне поводження угорських військ. Згідно з донесенням німецької служби безпеки та СД за 15 липня 1941 р., угорці конфіскували всю провізію в Коломиї та Станіславові, а Долинський повіт станув перед загрозою голоду. У Коломиї угорські військовики вривались до складів та крамниць і пограбували їх⁴⁵.

Як зазначав староста м. Вигоди І. Мельник, «мадяри не творили своєї адміністрації, але зачали сильно нас обкрадати. Забирали все, що бачили і вивозили до Мадярщини. Зі всіх будинків, в яких знаходилась совітська адміністрація забирали навіть замки від дверей. Нарешті почали розмонтовувати вози залізничної вузькоколійки»⁴⁶.

Непроста ситуація склалась після приходу угорських військ на території Долинського повіту — цінні свідчення про це залишив

⁴³ Яшан В. *Городеничина під малярською і німецькою окупаціями під час Другої світової війни // Городеничина. Історико-мемуарний збірник / За ред. М. Марунчака. — Нью-Йорк—Торонто—Вінніпег, 1978. — С. 237–238.*

⁴⁴ Пушкаш А. *Цивілізація или варварство. Закарпаття 1918–1945. — Москва, 2006. — С. 369.*

⁴⁵ *A Második Vitézháború. — Old. 183–184.*

⁴⁶ *В боротьбі за Українську Державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / За ред. М. Г. Марунчака. — Вінніпег, 1990. — С. 277.*

голова Вигодського українського районного революційного комітету (УРРК) Степан Фрасуляк — ‘Хмель’ (майбутній підполковник УПА). За його даними, Вигодський район угорці окупували 5 липня. Відразу ж після прибуття в місто угорської жандармерії всюди були розвішені плакати з повідомленням про окупацію угорськими військами території південного Прикарпаття і вимогою, щоб українська міліція склала всю наявну в її розпорядженні зброю. Внаслідок відмови керівництва УРРК виконати цю вимогу всі члени українського революційного органу були заарештовані та побиті, все майно, яке перебувало в його розпорядженні було конфісковано, а підрозділи української міліції — роззброєні. Лише після втручання у справу Долинського повітового революційного комітету та переговорів з угорським майором, комендантом Долини, угорська військова адміністрація і жандармерія Вигодського району визнали українські революційні органи влади на місцях і повернули українським міліціантам частину забраної у них зброї⁴⁷. У своїй політиці на окупованих землях угорці були змушені зважати на місцеві українські органи влади.

Жахливе становище в окупованому Городенківському повіті красномовно описав у спогадах В. Яшан: «Мадярські військові відділи переходили далі, а кожний щось брав. Брали не тільки державне, але й кооперативне, а навіть приватне добро. Забирали і транспортували в Мадярщину коні, рогату худобу, а також улаштування фабрик і верстатів, телефони, і навіть вали до прасування доріг [...] Військо обсадило млин і цукроварню. З млина забирали не тільки муку, але й те збіжжя, що селяни привезли молоти. Забирали і шкіряні паси, і частини машин. З цукроварні також вигнали наших робітників, нікого не допускали і господарили самі [...] Все борошно в млині зарекувізували і його не видавали, а одночасно на українську владу наклали обов’язок харчування мадярських ранених [...] Зв’язкові, що були вислані до Коломиї та Станіславова, добилися туди роверами або пішки, але повертались з невеселими вістками. Там також неприємності, хаос, що їх вносили мадярські війська безкритичним забиранням майна»⁴⁸.

Підтверджують ці свідчення також відомості С. Фрасуляка: «Мадяри грабували устаткування наших фабрик і заводів. Вони

⁴⁷ Промінь волі. Спогади записав сотник С. Ф. Хмель. 1949 // Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка — «Хмеля» / Ред. і упоряд. Р. Забілий. — Львів, 2007. — С. 31–33.

⁴⁸ Яшан В. Під брунатним чоботом. — С. 18–19.

вивозили автами машини, колійки, льори, шини, меблі, паси шкіри і все, що тільки мало якусь вартість. Це все ладували на авта і підводи та вивозили на Угорщину»⁴⁹.

У повідомленні уповноваженого райхсміністра для окупованих східних територій Г. Коха міністерству закордонних справ, датованому 26 липня 1941 р., зазначалось: «Із тих територій, які зайняті угорцями, постійно надходять нові скарги від тамтешнього українського населення (які можна підтвердити детальніше) на насильницькі реквізиції, конфіскацію запасів, навіть про демонтування фабрик, лісових залізниць і лісопиленів з метою відтранспортування до Угорщину»⁵⁰.

Така брутальна і безцеремонна поведінка угорських військ на українських землях, їхнє постійне втручання в діяльність українських місцевих органів влади призвела до дезорганізації суспільного життя та господарського хаосу, активізувала кримінальні та маргінально-люмпенізовані елементи, які почали вдаватися до антисоціальних дій. Обласний провід ОУН різко виступив проти політики пограбування українських земель і намагався всіляко протидіяти їй, проте реально вплинути на дії угорських військ він не міг.

Відносно короткий період толерантного ставлення угорських військових органів до української адміністрації та міліції на території Станіславівської області закінчився в середині липня 1941 р. Відтоді угорське командування взяло курс на підпорядкування українських цивільних урядів власним військово-адміністративним органам на території Прикарпаття. Така кардинальна зміна угорської політики щодо українського визвольного руху була зумовлена трьома об'єктивними обставинами.

По-перше, дався взнаки тиск, який чинило протягом першої половини липня 1941 р. німецьке командування на своїх угорських колегах, щоб змусити їх покласти край державотворчим заходам ОУН на території Станіславівщини; німецькі оперативні контрзаходи проти адміністративних органів Українського Державного Правління та ОУН на решті територій Галичини були на той час уже завершені.

По-друге, угорське політичне керівництво на чолі з адміралом М. Горті взяло курс на державне закріплення території галицького

⁴⁹ *Промінь волі. Спогади записав сотник С. Ф. Хмель. — С. 34.*

⁵⁰ *Україна в другій світовій війні у документах: збірник німецьких архівних матеріалів / Зібрав і впоряд. В. Косик. — Львів, 1997. — Т. 1. — С. 225.*

Прикарпаття за Угорським королівством. Першим кроком до остаточної інтеграції захоплених українських земель до складу Угорщини мало стати створення тут угорських тимчасових органів військової адміністрації, які б зосередили у своїх руках усю повноту влади на місцях. Тому підпорядкування Угорщині або ж цілковите знищення українських цивільних органів влади у краю залишалось тільки питанням часу.

Третім важливим фактором став вплив на угорських офіцерів з боку поляків, традиційно налаштованих вороже до українців та до можливості створення української держави на західноукраїнських землях.

У звіті невідомого представника Українського Державного Правління Провідникові ОУН С. Бандері від 22 липня 1941 р. зазначалося: «В нормальному функціонуванні укр[аїнських] управ всіх згаданих ступнів великі перешкоди зустрічаються з боку німецьких та мадярських військових чинників (оргс- і штадткомендатур). Між іншим, часто трапляються випадки, коли на інтервенцію різних польських чинників німецькі й мадярські військові коменданти, незважаючи на існування місцевих (сільських чи містечкових) укр[аїнських] управ, уповноважують польські елементи організувати місцеву державну адміністрацію до міліції включно»⁵¹.

Потрібно відзначити, що прихильне ставлення угорських військовиків до поляків випливало насамперед із давніх традицій мирного співіснування та союзництва обох народів, а також зі співпраці між Угорщиною та Польщею в міжвоєнний період. Відповідно до угорських передвоєнних геополітичних та етнопатристичних концепцій, саме поляки разом з угорцями були створені Богом «для керівної і панівної місії над східними расами»⁵². Тому, створюючи адміністративні органи влади, угорці бачили в поляках значно надійніший елемент. Більше того, саме поляки були головними інформаторами угорських військовиків в українському питанні, що не могло не позначитись на загалом негативному ставленні угорців до українського визвольного руху влітку 1941 р.

Зокрема, невідомий інформатор ОУН із Гуцульщини 1 вересня 1941 р. записав: «Конкретно, прихильність мадярів до українців

⁵¹ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 1–2.

⁵² Держалюк М. Україна в концепціях і доктринах Угорщини. – С. 168.

маліє, — зростає рівночасно до поляків, навіть до жидів, що цілком без обиняків виявляють себе симпатиками уступившої большевицької влади. Треба сказати, що в Мадярській армії є багато офіцерів-поляків (з бувшої польської армії, що перейшли туди в 1939 році — як до союзників), які своєї україножерської роботи не занехали й досі, бо від того часу зросла сила польського духу на Гуцульщині, організована Польською військовою організацією, а попирана такими «офіцерами» Мадярської армії та потайки інформована»⁵³.

У другій половині липня — на початку серпня 1941 р. угорське командування в ряді районів Станіславівської області стало прямо вимагати від українських адміністративних управ цілковито підпорядкуватися владі угорської військової адміністрації. Згідно з уже згаданим повідомленням від 22 липня 1941 р., «на теренах Станіславівської області мадяри зажадали зложення присяги й підчинення української державної адміністрації мадярам, однак представники організованих українських управ відмовились. Який стан на терені тієї області витворився наслідком тієї відмови, відомостей ще немає»⁵⁴. Вже 19 липня з Коломиї до Городенки приїхав від угорського командування полковник (прізвище та ім'я невідомі), який оголосив про підпорядкування міської та повітової управ угорцям⁵⁵.

Окрім цього, угорські військовики взялися за повну ліквідацію непідконтрольних їм українських мілітарних структур на території Прикарпаття. До таких, насамперед, належала підпорядкована ОУН українська міліція.

30 липня 1941 р. угорські війська, розташовані в Городенці, оточили приміщення української міліції, що нараховувала 200 осіб, роззброїли її та забрали все військове майно. Коменданта української повітової міліції і водночас начальника військово-старшинської школи ОУН на території повіту, сотника УГА й члена ОУН Петра Васкула було заарештовано і вже 2 серпня розстріляно у Семаківському лісі біля Дністра⁵⁶. Тоді ж був заарештований новий голова міської управи Городенки Є. Дорожинський.

⁵³ ЦДАВО України. — Ф. 3833 — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 74.

⁵⁴ Там само. — Арк. 1—2.

⁵⁵ Яшан В. *Городеничина під мадярською і німецькою окупаціями під час Другої світової війни*. — С. 239.

⁵⁶ Угрин С. *Смерть з руки фашистських наїзників Петра Васкула // Визвольний шлях*. — 1993. — Кн. 5. — С. 617—618.

Згодом мадяри звільнили частину колишніх міліціонерів і формально дозволили подальшу діяльність української міліції на чолі з новим начальником — чотарем М. Чайківським, але вже під пильним контролем угорської військової адміністрації⁵⁷. 29 липня угорська військова влада затвердила видання першого числа Вісника Станіславівської обласної управи за редакцією заступника голови Обласного правління В. Яшана⁵⁸.

У вже згаданому повідомленні від 1 вересня 1941 р. невідомий інформатор ОУН відзначав різке погіршення угорського окупаційного режиму на Гуцульщині. Тут, зокрема, писалося, що угорські війська «з перших днів по приході вдавали з себе українських прихильників, навіть приятелів, та з кожним днем ця приязнь прибирає щораз то холодніший вигляд, навіть ворожий [...] Цілковите роззброєння української міліції в українських селах на Гуцульщині трапляється в двох-трьох селах на район [...] Селян арештовують і віддають у полевий суд (мадярський) навіть за такі речі, як сварка за межу та легке побиття сапою»⁵⁹.

У звіті спецслужби відновленої Української Держави — Управління державної безпеки за 12 серпня 1941 р. мовилося про те, що в гуцульських селах — насамперед у Жабйому — угорці активно агітують людей підписувати заяви про приєднання краю до складу Угорщини, обіцяючи їм «значно краще життя». Окрім цього, тут зазначалося, що угорці «в багатьох випадках рятували арештованих поляків, грозячи Українській міліції розстрілом. Українське населення ставилося до них повздержливо, а то й з погордою. Страху перед мадярами та їхніми арештуваннями, що будуть розстрілювати, ніхто не мав»⁶⁰.

Німецькі урядові інстанції цілком усвідомлювали небезпеку повної дезорганізації суспільного та господарського життя внаслідок угорського панування у галицькому Прикарпатті. Зокрема, у донесенні німецької служби безпеки (СД) за 5 вересня 1941 р. зазначено: «Використання військ союзників місцями викликає нестерпну ситуацію. Скарги українського населення на зайнятих територіях усе зростають. Це найкраще виявляється в тому, що населення

⁵⁷ Яшан В. *Городенщина під мадярською і німецькою окупаціями під час Другої світової війни*. — С. 242.

⁵⁸ Яшан В. *Під брунатним чоботом*. — С. 25.

⁵⁹ ЦДАВО України. — Ф. 3833 — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 74.

⁶⁰ Там само. — Спр. 233. — Арк. 25–26.

поставилось до прибуття німецьких військ з відносною довірою [...] Як наслідок маємо призупинення сільськогосподарських робіт зі збору врожаю та подекуди втечу від союзницьких військ»⁶¹.

Остаточню долю захоплених українських територій фюрер вирішив на нараді 16 липня 1941 р. У присутності партійних, державних і військових діячів Німеччини Альфреда Розенберга, Ганса Ляммерса, Мартіна Бормана, Вільгельма Кайтеля та Германа Герінга він оголосив свої плани розчленування українських земель. Зокрема, було вирішено питання про належність Галичини до Третього Райху як старої австрійської провінції. В той же час фюрер наголосив на тому, що угорцям та іншим «не обіцяно нічого певного»⁶².

1 серпня 1941 р. було створено дистрикт Галичина, який увійшов до складу Генерального Губернаторства на чолі з Гансом Франком. Губернатором п'ятого дистрикту у складі Генерального Губернаторства став др Е. Ляш. Згідно з «Розпорядженням про адміністрацію Галичини» Г. Франка від 1 серпня 1941 р., сюди мали ввійти території колишніх Львівського, Тернопільського та Станіславівського воєводств. На території Станіславівської області було створено 4 округи: Городенківську (Городенківський і Тлумацький пов.), Калуську (Долинський і Калуський пов.), Коломийську (Коломийський та Косівський пов.) і Станіславівську (Делятинський, Надвірнянський, Рогатинський і Станіславівський пов.)⁶³.

Певний вплив на остаточне рішення не передавати Угорщині нічого із захоплених українських територій мали дипломатичні зусилля Румунії — головного суперника Угорщини в Південно-Східній Європі, який не був зацікавлений в її надмірному посиленні. Зокрема, 18 липня 1941 р. статссекретар міністерства закордонних справ Вайзекер у повідомленні Йоахіму Ріббентропу про розмову з румунським послом відзначив побоювання Румунії стосовно передачі Угорщині частини українських земель на північ від Карпат. Румунський посол особливу увагу звертав на необхідність встановити спільний кордон між Румунією та Райхом «без вклинення між ними частини угорської території»⁶⁴.

⁶¹ *A Második Vitézháború. — Old. 184–185.*

⁶² *Україна в другій світовій війні у документах. — Т. 1. — С. 179.*

⁶³ *Адрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). — С. 66–67.*

⁶⁴ *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. — С. 369.*

У зв'язку з утворенням дистрикту Галичина і включенням до його складу Станіславщини у перші дні серпня 1941 р. в містах області відбувалась офіційна передача влади від угорських військовиків до рук працівників німецької окупаційної адміністрації. Зокрема, у Станіславові така церемонія пройшла у четвер 7 серпня о 19-й год. на площі ім. Гітлера, де від угорців владу прийняв окружний староста кап. Альбрехт. У своїй промові він наголосив на тому, що «час безправства минув безповоротно»⁶⁵.

Офіційна ж передача усієї влади на території всієї Станіславівської області від угорського командування губернаторові дистрикту д-ру Е. Ляшу відбулась 14 серпня у Станіславові в приміщенні обласного театру ім. І. Франка та на площі Міцкевича. Цивільну владу з рук угорського генлейт. Ф. Сомбхатеї перебрав д-р Е. Ляш, а військову — генерал граф фон Роткірх. На площі Міцкевича відбувався урочистий парад угорських та німецьких військ, який приймали д-р Е. Ляш, представники українського католицького духовенства, члени тимчасової управи міста й обласних урядів, командант і заступник української міліції⁶⁶. Насамкінець у ресторані «Київ» угорські військовики влаштували прощальний вечір, на який були також запрошені представники української обласної управи⁶⁷.

З цього часу Станіславівська обласна тимчасова управа, окружна та повітові управи області були розпущені. Замість них на чолі округів, повітів та великих міст створювались німецькі адміністративні органи. Нагляд за політичною ситуацією на цих територіях перебрав на себе органи німецької таємної поліції (гестапо), а громадський порядок контролювала жандармерія⁶⁸. Так органи державної адміністрації Української Держави остаточно припинили своє існування на території Станіславщини.

Проте огляд українсько-угорських стосунків у 1941 р. був би неповним без уваги до подальших дипломатичних зусиль Угорщини в другій половині 1941-го — першій половині 1942 р., спрямованих на включення галицького Прикарпаття до її складу.

⁶⁵ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). — С. 68.

⁶⁶ Там само. — С. 68–69.

⁶⁷ Яшан В. Під брунатним чоботом. — С. 26.

⁶⁸ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). — С. 68–69.

Після передачі всієї військової та цивільної влади на території Станіславівської області німцям політичні кола Угорщини не відмовились остаточно від своїх територіальних претензій щодо українських земель Прикарпаття і робили різноманітні дипломатичні кроки, спрямовані на їх повне або часткове включення до складу Угорського королівства. Як відомо, одним із головних зовнішньополітичних завдань Угорщини напередодні та в роки Другої світової війни було встановлення угорської гегемонії в Карпатському регіоні.

Відразу після нападу Угорщини на СРСР її військове командування на чолі з начальником угорського генштабу Г. Вертом особливо наполягало на тому, щоб депортувати все неугорське населення (в тому числі й українців Закарпаття) на окуповану угорськими військами частину території України. Г. Верт намагався довести уряду Л. Бардоші, що в основі участі Угорщини у війні на боці Третього Райху повинно лежати питання переселення карпатських українців в Україну⁶⁹. Проте ці плани не були реалізовані, оскільки в самому уряді такі радикальні заходи не мали одноставної підтримки, а окрім того, головного натхненника акції, проницьцьки налаштованого ген. Г. Верта, 6 вересня 1941 р. замінив на посаді начальника генштабу більш обережний у своїй діяльності генлейт. Ф. Сомбатхеї, колишній командувач Карпатської групи військ.

7 вересня 1941 р. регент Угорщини адм. Міклош Горті виїхав у ставку А. Гітлера на офіційні переговори. За даними угорських істориків, протоколи цієї зустрічі не збереглися до нашого часу. На знак подяки за вступ Угорщини у війну проти СРСР фюрер нагородив угорського диктатора німецьким Залізним хрестом і пообіцяв, що невдовзі угорські війська будуть відправлені додому. Під час зустрічі М. Горті наголосив на можливості «територіальної корекції» німецько-угорського кордону в Галичині. В якості основного приводу було вказано на необхідність «спрощення кордону» між Німеччиною та Угорщиною, а в якості головного аргументу — створення стратегічного плацдарму для Угорщини. Однак амбітні угорські претензії викликали подив німецької сторони⁷⁰. А. Гітлер на той час уже остаточно визначився з долею Галичини, що мала

⁶⁹ Пушкаш А. *Цивілізація или варварство*. — С. 371–372.

⁷⁰ *A Második Vékágháború. — Old. 121; Clear the line. Hungary's struggle to leave the Axis during the Second World War / By Laura-Louise Veress; ed. by Dalma Takacs. — Cleveland, Ohio, 1995. — P. 61.*

належати Третьому Райху як колишня територія Австрійської імперії, чією законною правонаступницею відтепер була Німеччина.

Згідно з доповіддю заступника міністра закордонних справ Німеччини Е. Верманна від 11 вересня 1941 р., угорські офіцери в ході переговорів із представниками німецького генштабу пропонували з військових мотивів посунути кордон Угорщини на північ у межі німецького Генерального Губернаторства. Тут також зазначалося, що дипломатичним каналом Будапешт мав передати офіційну заяву на адресу міністерства закордонних справ Третього Райху про свої територіальні претензії на землі Південної Галичини, у задоволенні яких він щиро сподівався на підтримку з боку німецьких урядових інстанцій⁷¹.

У ході переговорів з Німеччиною у 1941—1942 рр. угорські представники ще не раз повертались до цього питання. Зокрема, відомо, що 2 жовтня 1941 р. Угорщина подала офіційний запит до Берліна про можливість зміни німецько-угорського державного кордону на північ від Карпат, однак текст його не зберігся⁷². Зі спогадів В. Яшана відомо, що наприкінці жовтня — на початку листопада 1941 р. звістки про висунуті угорські територіальні претензії на українські землі по р. Дністер дійшли до українського населення Станіславівщини. У відповідь з ініціативи та при активній допомозі української громадськості німецький окружний чиновник кап. Альбрехт підготував лист із протестом проти угорських зазіхань, де спростовувались аргументи угорської сторони. Тут, зокрема, наголошувалось на історичній невід'ємності Прикарпаття від решти територій Галичини, національній та географічній цілісності цих земель, а також наводились численні факти грабежів та погромів, які вчинили угорці влітку 1941 р. 9 листопада лист кап. Альбрехта з відповідними додатками до нього надійшов до німецьких урядових інстанцій. А вже 12 листопада було надіслано другий лист. Серед населення розпочався збір підписів проти приєднання південних галицьких земель до Угорщини⁷³.

2 грудня 1941 р. генерал-губернатор Г. Франк надав офіційну відповідь угорському прем'єру Л. Бардоші стосовно запиту угор-

⁷¹ *A Második Viskázóború. — Old. 120.*

⁷² *Ibidem.*

⁷³ *Яшан В. Під брунатним чоботом. — С. 27.*

ського уряду від 2 жовтня. У ній він, зокрема, наголосив на тому, що в Берліні угорська вимога викликала відверте здивування⁷⁴.

Незважаючи на це, на нижчому рівні розглядали можливість передачі Угорщині частини території навколо Ворохти, Татарова, Яблониці та Рафайлова. Для делімітації кордону була створена спільна комісія. Однак після 22 грудня ця справа зависла в повітрі⁷⁵.

Окрім суто військово-стратегічних аргументів на користь приєднання земель Прикарпаття, угорські представники наводили також географічні й економічні підстави. Згідно з повідомленням бригаденфюрера СС Отто Вехтера від 24 квітня 1942 р., угорці вимагали «не тільки декілька тисяч квадратних кілометрів, але й найкращі гірські райони Галичини». Вони наголошували на тому, що землі на північ від Карпат разом із низовинною територією Угорщини становлять єдину нерозривну природну цілість. Окрім цього, зверталось увагу на економічне значення для Угорщини цінних порід деревини у Ворохті та рекреаційне значення прикарпатського регіону. Однак, на думку О. Вахтера, всі вимоги угорців були абсолютно безпідставними, а аргументи — необґрунтованими⁷⁶.

Наприкінці квітня 1942 р. угорці знову висунули вимоги щодо зміни німецько-угорського кордону в горах. Цю справу мали розглядати дві німецькі комісії — в Берліні та у Львові. Однак після поїздки генерал-губернатора Г. Франка по території Станіславівщини наприкінці липня 1942 р. було остаточно вирішено не передавати Угорщині нічого з українських земель дистрикту Галичина⁷⁷.

Остаточне ж вирішення угорських територіальних претензій щодо земель Південної Галичини відбулося 17 серпня 1942 р., коли Берлін офіційно відхилив усі вимоги Угорщини, — їй було запропоновано повернутися до цього питання після війни⁷⁸. Так старання Угорського королівства включити до свого складу нові українські території і встановити гегемонію в усьому Карпатському регіоні зазнали краху.

Підсумовуючи, можна зазначити, що проблема українсько-угорських стосунків початкового періоду німецько-радянської

⁷⁴ *A Második Vitézháború. — Old. 121.*

⁷⁵ *Яшан В. Під брунатним чоботом. — С. 27.*

⁷⁶ *A Második Vitézháború. — Old. 121–122.*

⁷⁷ *Яшан В. Під брунатним чоботом. — С. 28.*

⁷⁸ *A Második Vitézháború. — Old. 121.*

війни належить до слабо задокументованих. Однак наявні архівні матеріали, а також спогади учасників тих подій свідчать про неоднозначні та складні взаємини між Угорщиною та українським визвольним рухом влітку 1941 р. Для українського й угорського народів початок німецько-радянської війни став новим історичним етапом, який відкрив перед ними нові можливості реалізації національних інтересів. Головні зусилля українського визвольного руху були спрямовані на побудову власної держави, в той час як заходи угорських військово-політичних кіл зосереджувались на відновленні величі та могутності тисячолітньої держави св. Іштвана.

Українсько-угорські стосунки влітку 1941 р. не набули повномасштабного розвитку. Для угорських військово-політичних кіл вони стали другим значним зіткненням (після подій Карпатської України) з українським національно-визвольним рухом. Незважаючи на те, що обидві сторони виявились абсолютно непідготовленими до нової зустрічі, їхні епізодичні контакти в середині літа 1941 р. на території галицького Прикарпаття згодом мали велике значення для перегляду навзаєм ворожих міжнаціональних концепцій та політичних доктрин і разом з іншими військово-політичними факторами Другої світової війни уможливили переговори про нейтралітет та ненапад і навіть військово-політичну співпрацю на антибільшовицькій платформі. Саме влітку 1941 р. перед угорською військово-політичною елітою український національно-визвольний рух постав у якісно новому і більш привабливому вигляді. Тогочасні події могли переконати угорців у тому, що цей рух має не суто антиугорський характер і що його головні зусилля спрямовані на побудову власної держави на всіх етнічних українських землях. Акт 30 червня 1941 р. та спроби створити органи української державної адміністрації на території Західної та Правобережної України засвідчили перед угорськими керівними колами потужні державотворчі прагнення ОУН, її здатність кардинально змінювати хід історичних подій. Пізніше, у 1943—1944 рр., це матиме велике значення для їхніх взаємин, коли угорська армія, виконуючи всупереч власним національним інтересам німецькі окупаційні завдання на українських землях, зіткнеться із сильними загонами УПА на Волині та Південному Поліссі.